

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

ENSURING THE HUMAN RIGHT TO JUDICIAL REMEDY IN WAR CONDITIONS IN UKRAINE

Шелевер Н.В., к.ю.н., доцентка,
доцентка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0000-0003-3641-4910

У статті автор досліджує актуальне питання сьогодення – забезпечення права людини на судовий захист в умовах війни в Україні. Кожна людина має право на звернення до суду за захистом своїх законних прав та свобод. Доступ до суду є складовою права на справедливий суд, який гарантований Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Доступ до суду гарантується і Конституцією України та тлумачиться Європейським судом з прав людини. Проте автор зауважує, що право на звернення до суду не є абсолютним правом. Воно може обмежуватися у випадках, коли існує належна правова мета і обмеження мають бути пропорційними між використаними засобами та метою, яку необхідно досягнути.

Право на звернення до суду має особливий характер. Це стосується строків, судового збору, правової допомоги тощо. У зв'язку з цим на практиці часто виникають проблеми. Проте, на думку автора, розумні строки дисциплінують учасників судового процесу, а високі ставки судового збору, з однієї сторони, запобігають зловживанню правами учасниками процесу, але, з іншої сторони, мають визначатися з урахуванням майнового стану людини.

Проблемою на практиці є і те, що частина українських судів знаходяться в зоні бойових дій або під окупацією, тому і здійснювати судочинство не мають можливості. У даному випадку судочинство здійснюється територіально наближеними судами. Як великий позитив в українському судочинстві автор виділяє відеоконференцз'язок та використання ЄСІТС.

У статті наголошується, що право на звернення до суду має бути не лише гарантованим державою, але і бути ефективним. Саме від рівня судового захисту можна оцінювати демократичність держави. Доступ до суду необхідний для гарантування верховенства права.

Хоча російсько-українська війна ускладнила доступ людини до суду, проте, попри це, держава вживає всіх заходів для того, щоб порушені права були відновлені судом. Війна не має розглядатися як перешкода по захисту прав людини, оскільки однією із складових права на справедливий суд є доступ до суду. Робиться висновок і про те, що з метою уникнення звернень до ЄСПЛ потрібно справедливо, ефективно, неупереджено з дотриманням розумних строків розглядати спори, оскільки це є одним із показників демократичності держави.

Ключові слова: держава, війна, спори, судочинство, доступ до суду, справедливий суд, судовий збір.

In the article, the author examines the current issue of today, ensuring the human right to judicial remedy in war conditions in Ukraine. Every person has the right to apply to the court for protection of their legal rights and freedoms. Access to court is a component of the right to a fair trial, which is guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Access to court is also guaranteed by the Constitution of Ukraine and interpreted by the European Court of Human Rights. However, the author notes that the right to apply to court is not an absolute right. It may be limited in cases where there is an appropriate legal purpose and the restrictions must be proportional between the means used and the goal to be achieved.

The right to apply to court has a special nature. This concerns deadlines, court fees, legal aid, etc. In this regard, problems often arise in practice. However, in the author's opinion, reasonable terms discipline the participants in the trial, and high court fees, on the one hand, prevent abuse of rights by the participants in the trial, but, on the other hand, should be determined taking into account the property status of the person.

The problem in practice is also that some Ukrainian courts are in a war zone or under occupation, and, therefore, they are unable to conduct legal proceedings. In this case, legal proceedings are carried out by territorially close courts. The author highlights videoconferencing and the use of the Unified State Electronic System for Judicial Procedure as a great positive in Ukrainian legal proceedings.

The article emphasizes that the right to appeal to court should not only be guaranteed by the state, but also be effective. It is from the level of judicial protection that one can assess the democracy of the state. Access to the court is necessary to guarantee the rule of law.

Although the Russian-Ukrainian war has complicated a person's access to court, despite this, the state is taking all measures to ensure that violated rights are restored by the court. War should not be considered as an obstacle to the protection of human rights, since one of the components of the right to a fair trial is access to court. It is also concluded that in order to avoid appeals to the ECHR, disputes should be considered fairly, effectively, impartially and within reasonable time limits, since this is one of the indicators of the state's democracy.

Key words: state, war, disputes, judicial proceedings, access to court, fair trial, court fee.

Постановка проблеми. Право людини на судовий захист – це основоположне право людини. Від рівня та ефективності судового захисту можна оцінювати демократичність держави. Гарантування державами цього права не свідчить ще про його ефективність, тому важливим завданням є забезпечення державою справедливого, неупередженого розгляду справи, відновлення порушених прав, утвердження законності та рівності усіх перед законом та судом.

Конституція України гарантує право людини на судовий захист. У відповідності до ст. 55 Основного Закону нашої держави права і свободи людини захищаються судом. Дана норма закріплює, що кожній особі гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2); кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваже-

ного Верховної Ради України з прав людини (ч. 3); кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом (ч. 4); кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 5); кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 6) [1].

Проте вагомим питанням сьогодення, в умовах російсько-української війни, є те чи здатна держава забезпечити право людини на судовий захист, які перепони виникають та як їх подолати.

Стан дослідження. Дана тема досліджувалася багатьма відомими вченими, такими як С. Головатий, А. Заєць, М. Козюбра, О. Лемак, О. Овчаренко, М. Смокович, М. Ясинок та іншими. Проте, на нашу думку, ця тема є вічною, яка потребує постійного дослідження у відповідності до проблем, які виникають перед конкретною державою. У нашому випадку це є війна, яка щодня зумовлює нові виклики для України, що потребують вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні питання забезпечення доступності суду під час російсько-української війни, аналізі перепон, які виникають при реалізації права на судовий захист прав людини.

Виклад основного матеріалу. Російсько-українська війна спричинила багато проблем в українському судочинстві, однією з яких є забезпечення доступу до суду. У відповідності до міжнародного та європейського права держава має гарантувати доступ до суду як складову права на справедливий суд. Тобто, у разі якщо права особи порушені, то вона має право на звернення до суду за їх захистом.

Конституційний Суд України зазначає: «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене (пункти резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненням жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 №9-зп/1997) [2].

Голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду М. Смокович вважає, що «...надважливим різновидом державного захисту в Україні є судовий. Правовий режим тимчасового обмеження судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні на період дії правового режиму воєнного стану заборонено. Втілення будь-яких обмежень такого змістовного формату у національну правозастосовну практику є неконституційним, а відтак і неможливим. Отже, вимога судового захисту конституційних прав і свобод в умовах дії правового режиму воєнного стану, об'єктивізація якого міститься в частині 2 статті 64 Основного Закону України, має не лише імперативний, а й абсолютний характер» [3, с. 451].

Проблемним питанням в Україні є те, що частина судів знаходяться в зоні бойових дій або під окупацією, здійснювати судочинство не мають змоги. Тому судочинство здійснюється територіально наближеними судами.

Як зазначається у рішенні ЄСПЛ у справі «Белеш та інші проти Чехії» (*Běleš a další/Republika Čechy*), №47273/99 від 12 листопада 2002 р. право на доступ до суду – це важливий елемент доступу до правосуддя, який передбачає, що суди забезпечують захист від протиправної діяльності і підтримують верховенство права [4].

На нашу думку, варто прислухатися до Аарона Барака, який зазначає, що «З моменту свого заснування Ізраїль зіткнувся з загрозою безпеці. Як суддя Верховного суду Ізраїлю, як я маю розглядати свою роль у захисті прав людини у цій ситуації? Я повинен серйозно ставитися до прав людини під час мирного часу і конфлікту. Я не повинен задовольнятися помилковим переконанням, що на кінець конфлікту я можу повернути годинник назад» [5, с. 148].

Так, у справі «Хальфауї проти Франції» (*Khalifaoui v. France*), № 34791/97, 14 листопада 1999 р., §37 ЄСПЛ

зазначає, що «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення». Доступ до суду є складовою частиною права на справедливий судовий розгляд, оскільки воно передбачає, що спори мають вирішувати суди. Держави не зобов'язані формувати конкретні типи судів, такі як, наприклад, апеляційні суди. Проте якщо держава-учасниця створила такі суди, стаття 6 буде до них застосовуватися [6].

Проте слід враховувати, що право на доступ до суду є неабсолютним. У рішенні від 21 лютого 1975 р. «Голдер проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ визнав право на доступ до суду та зазначив, що дане право не є абсолютним, може регулюватися державами-учасницями Конвенції, проте таке регулювання не може «порушувати сутності права» [7, с. 13].

Дане право обмежується судовим збором та розумними строками. На наш погляд, розумні строки дисциплінують учасників судового процесу, а високі ставки судового збору, з однієї сторони, запобігають зловживанню правами учасниками процесу, але, з іншої сторони, мають визначатися з урахуванням майнового стану людини. У справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*), № 8225/78, 28 травня 1985 р. зазначається, що такі обмеження не повинні порушувати «саму суть права» [8].

«Грошовий бар'єр», тобто фінансові витрати ЄСПЛ у своїй практиці розглядає як втручання у право на доступ до суду. Тому «у Євросуді ще раз наголосили, що відмова відшкодувати судові витрати стороні *ex post facto* може свідчити про обмеження доступу до суду або втручання в право власності. Особливо, коли йдеться про позов проти держави, чиї уповноважені органи допустили порушення прав людини та спричинили матеріальні чи моральні втрати» [9]. Взагалі сплату грошових коштів Суд розцінює як перешкоду у доступі до правосуддя. Так, у Рішенні від 15 лютого 2000 р. «Гарсія Манібардо проти Іспанії» зазначається, що на практиці необхідність внесення великих грошових сум на депозит суду робить перешкоди заявнику у доступі до правосуддя [10].

Проте судовий збір запобігає і зловживанню сторонами своїми правами. З іншої сторони, на думку ЄСПЛ, велика сума судового збору є перешкодою у доступі до суду [11]. Наприклад, у справі «Кієвська проти Польщі» (*Kijewska v. Poland*) від 6 вересня 2007 р. № 73002/01 ЄСПЛ визнав, що судовий збір перевищував у 4 рази місячний дохід заявника та визнав його непропорційним [12]. Тобто, на думку ЄСПЛ, розмір судового збору має визначатися із врахуванням доходу заявника. На нашу думку, розмір судового збору за подання касаційної скарги є доволі великим для середньостатистичного українця.

У справі «Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства» (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*), №18139/91, 13 липня 1995 р., §§61–67 зазначається, що оцінка доступу особи до суду здійснюється шляхом оцінювання судових зборів з урахуванням конкретних обставин справи та із платоспроможністю особи [13].

Тобто держави мають вживати відповідні заходи для того, щоб фінансування здійснення правосуддя ніяким чином не обмежувало право на доступ до суду. Судові витрати не мають бути тягарем для сторони.

Порушенням права на судовий захист є і відсутність правової допомоги. Так, у справі «Аїреу проти Ірландії» заявниця була позбавлена доступу до суду з огляду на неможливість оплатити юридичні послуги, бо була незможною. Подати сама скаргу до суду вищої інстанції відповідно до національного порядку не змогла, тому ЄСПЛ визнав, що для захисту прав особи необхідною

була участь юридичного представника. Суд визнав таку допомогу необхідною, бо національний закон визнає юридичне представництво обов'язковим [14].

ЄСПЛ визнає надмірний формалізм, тобто суворе тлумачення національними судами процесуальної норми як перешкоду для доступу до суду. Про це йдеться у рішенні «Perez deRada Cavanilles проти Іспанії», No 2809095, рішення від 28 жовтня 1998 року [15].

Війна в Україні спричинила нові проблеми для українського правосуддя, проте, на нашу думку, судовою гілкою влади вжито всіх заходів для того, щоб порушене право було відновлено. Проте суди під час здійснення правосуддя не повинні порушувати вимоги статті 6 Конвенції про справедливий суд і не забувати, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняються. У справі «Bellet v. France» Суд зазначив, що «стаття 6 §1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [16].

Великим позитивом в українському судочинстві є можливість використовувати відеоконференцз'язок та ЄСПТС. Адже, для прикладу, якщо позов подається до юридичної особи, яка знаходиться на тимчасово окупованій території і нема альтернативних засобів комунікації, то за допомогою Електронного суду юридичній особі, яка зобов'язана мати зареєстрований електронний кабінет, можна направити позов, що значно спрощує роботу. У разі відсутності реєстрації кабінету позивач має право не надсилати їй документи (ОП КГС ВС від 30 серпня 2024 року у справі № 908/3731/23) [17].

Висновки. В умовах війни в Україні судами повинні вживатися всі заходи для того, щоб порушене право було відновлено. Війна не має розглядатися як перешкода по захисту прав людини. Не зважаючи на усі складнощі, з якими наразі зустрічається наша держава, треба враховувати, що доступ до суду є складовою права на справедливий суд. Тому з метою уникнення звернень до ЄСПЛ потрібно справедливо, ефективно, неупереджено з дотриманням розумних строків розглядати спори, оскільки це є одним із показників демократичності держави. Без забезпечення державою належного доступу до суду втрачається доцільність існування судової системи взагалі. Право на доступ до правосуддя не може бути формальним, але має бути ефективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.06.2024).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року No 9-зп/1997. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4391-dostup-do-sudu> (дата звернення: 02.06.2024).
3. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2022. Випуск 70. С. 450–455. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Белеш та інші проти Чехії» (Běleš et al. v. Czech Republic) від 12 листопада 2002 р. № 47273/99.
5. Barak A. Foreword: a judge on judging: the role of a Supreme Court in a democracy. HeinOnline – 116 Harv. L. Rev. 19 2002-2003. 144 p.
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Хальфауї проти Франції» (Khalfaoui v. France) від 14 листопада 1999 р. № 34791/97.
7. Case of the Golder v. the United Kingdom, 21 February 1975, application no. 4451/70.
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (Ashingdane v. the United Kingdom) від 28 травня 1985 р. № 8225/78.
9. Відмова відшкодувати судові витрати обмежує доступ до суду. Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/vidmova-vidshkoduvati-sudovi-vitрати-obmezhuє-dostup-do-sudu/> (дата звернення: 20.06.2024).
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Гарсія Манібардо проти Іспанії» (García Manibardo c. Espagne) від 15 лютого 2000 р. № 38695/97.
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Пердіган проти Португалії» (Perdigão v. Portugal) від 16 листопада 2010 р. № 24768/06, §74. Див. також: Комітет прав людини ООН (2008), справа «Касанова проти Франції» (Casnovas v. France) від 28 жовтня 2008 р., № 1514/2006, §11.3.
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Кієвська проти Польщі» (Kijewska v. Poland) від 6 вересня 2007 р. № 73002/01.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom) від 13 липня 1995 р. № 18139/91.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Airey v. Ireland» від 09 жовтня 1979 р. № 6289/73.
15. Судова практика. Право на доступ до суду. URL: <https://sudpraktika.wordpress.com/конвенція-про-захист-прав-людини/право-на-доступ-до-суду/> (дата звернення: 25.06.2024).
16. Рішення ЄСПЛ у справі «Bellet v. France» від 4 грудня 1995 р. № 23805/94.
17. Постанова ОП КГС ВС від 30 серпня 2024 року у справі № 908/3731/23 URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/2024_08_30_908_3731_23 (дата звернення: 25.06.2024).